

QARAQALPAQ FOLKLORÍ: TARIYXÍY RAWAJLANÍWÍ HÁM ZAMANAGÓY ÁHMIYETI

Dáwletnazarova Aysanem Baxadirovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17167179>

Annotaciya. *Bul maqalada qaraqalpaq xalıq folklorınıń kelip shıǵıwı, qáliplesiwi hám janrlıq kóp túrliligi tallanǵan. Folklordıń xalıq tariyxın, úrp-ádetlerin, ruwxıy qádiriyatların sáwlelendiriwdegi ornı hám de zamanagóy dáwirde onıń áhmiyeti jarıtıp berilgen.*

Gılt sózler: *Qarakalpaq folklori, dastan, ertek, legenda, qosiq, mádeniy baylıqlar, milliy qádiriyat.*

KARAKALPAKSKII FOLKLOR: ISTORICHESKOE RAZVITIIE I SOVREMENNOE ZNAČENIE

Аннотация. *В данной статье анализируются происхождение, формирование и жанровое разнообразие каракалпакского народного фольклора. Освещена роль фольклора в отражении истории, обычаев, духовных ценностей народа и его значение в современную эпоху.*

Ключевые слова: *каракалпакский фольклор, дастан, сказка, легенда, песня, культурные ценности, национальная ценность.*

KARAKALPAK FOLKLORE: ITS HISTORICAL DEVELOPMENT AND CONTEMPORARY SIGNIFICANCE

Abstract. *This article analyzes the origin, formation, and genre diversity of Karakalpak folk folklore. The role of folklore in reflecting the history, customs, and spiritual values of the people, as well as its significance in the modern era, is highlighted.*

Keywords: *Karakalpak folklore, epic, fairy tale, legend, song, cultural heritage, national value.*

Qaraqalpaq xalqı ázelden óziniń bay ruwxıy mádeniyatı, awızeki dóretiwshiligi hám kórkem óneri menen ajralıp turǵan xalıqlardan biri bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq folklorı - xalıqtıń ásirler dawamında toplaǵan turmıslıq tájiriýbesi, jámiyetlik-siyasiy kózqarasları, arızıw-nietleri, dúnyaqarası hám estetikalıq talǵamınıń kórinisi bolıp, ol hár qıylı janrlarda kórinedi.

Atap aytqanda, dástanlar, ertekler, ápsanalar, naqıl-maqallar, qosıqlar, mereke hám dástúr qosıqları qaraqalpaq awızeki dóretiwshiliginiń tiykargı bólimin quraydı. Qaraqalpaq folklorında ásirese qaharmanlıq hám tariyxıy dástanlar ayırıqsha ornı ieleydi. "Qırıq qız," "Alpamıs," "Sharyar" sıyaqlı dástanlar xalıqtıń mártlik, watansúyiwsilik, erkinlik hám gárezsizlikke bolǵan umtısların ózinde jámlengen. Bul dástanlarda tek ǵana qaharmanlardıń jeke pazıyetleri emes, al xalıqtıń ulıwma ideal hám qádiriyatları da óz kórinisin tapqan. Qaraqalpaq folklorı tek ǵana estetikalıq qubılıs emes, al xalıqtıń jámiyetlik-tariyxıy yadı da bolıp tabıladı. Onda xalıqtıń gárezsizlik, erkinlik, ádillik hám ruwxılıqqa bolǵan umtısları jámlengen. Sonlıqtan, búgingi kúnde de qaraqalpaq folklorın úyreniw, onı saqlaw hám jas áwladqa jetkeriw áhmietli ilimiy hám ruwxıy wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Prezident Shavkat Mirziyoevniń "Men tek ǵana ózbek xalqınıń emes, al qaraqalpaq xalqınıń perzentimen" degen sózleri de búgingi kúnde qaraqalpaq xalqınıń ózine tán miyrası, mádeniyatı hám folklorına bolǵan joqarı itibardıń kórinisi bolıp esaplanadı.

Mámleketlik siyosat dárejesinde qaraqalpaq xalqınıń tili, ádebiyatı, kórkem óneri hám folklorın rawajlandırıw boyınsha bir qatar ilajlar ámelge asırılıp atırǵanı bul miyrastı keleshek áwladlarǵa jetkeriwge bekkem tiykar bolmaqta. Prezidentimizdiń sózlerinde Qaraqalpaq milliy mádeniyatın saqlaw, rawajlandırıw, dóretiwshilerdi qollap-quwatlaw, til, ádebiyat hám kórkem óner tarawındaǵı jańalanıwları xoshametlew sıyaqlı baǵdarlar úlken áhmietke ie. Sonday-aq, mámleketlik siyasiy hám investiciyalıq joybarlar arqalı Qaraqalpaqstan aymaqlarınıń infrastrukturasın bekkemlew, awıllar, awıllardıń turmısın jaqsılaw, jaslardı xoshametlew hám xalıqaralıq maydanda mádeniy identifikaciyanı kúsheytiw máseleleri Prezident shıǵıp sóylegen sózlerden kórinedi. Májbúriy emes, biraq bul gápler folklorlıq miyrastı bekkemlew hám onı jas áwladqa jetkeriwde áhmietli teoriyalıq tiykar sıpatında xızmet etiwı múmkin. Ol xalıqtıń ruwxıy ózligin, tariyxın, kórkem ónerin hám tilin saqlaw hám rawajlandırıwdı mámleketlik siyasattıń ajralmas baǵdarı dep biledi. Bul pikir-usınıslar folklorı izertlewshiler, mádeniyat hám kórkem óner ǵayratkerleri, tárbiyashılar hám mádeniy siyosat júrgiziwshiler ushın bekkem teoriyalıq tiykar bolıp xızmet etedi. Qaraqalpaq folklorınıń rawajlanıwı hám saqlanıwı ushın:

- mádeniy oraylar hám dóretiwshilik úylerin keńeytiw,
- folklor shıǵarmaların jazba hám sanlı túrde saqlaw,
- jaslar menen islesiw, folklorı pedagogika hám bilimlendiriw mákemelerine kirgiziw,
- xalıqaralıq maydanda folklor kórgizbelerin shólkemlestiriw sıyaqlı ilajlar áhmietli.

Qaraqalpaq xalqınıń kóp ásirlik tariyxıy-mádeniy miyrası xalıq awızeki dóretiwshiligi úlğilerinde óz kórinisin tapqan. Folklor tek ǵana kórkem shıǵarma sıpatında emes, al xalıqtıń sociallıq turmısı, dúnyaqarası, úrp-ádetleri hám qádiriyatların sáwlelendiriwshi mádeniy ǵazıyne sıpatında da úlken áhmietke iye[1]. Qaraqalpaq folklorı Oraylıq Aziya xalıqlarınıń awızeki dóretiwshiligi menen tıǵız baylanıslı bolsa da, óziniń biytákirar milliy ózgesheliklerine de iye.

1. Qaraqalpaq folklorınıń kelip shıǵıwı hám rawajlanıwı.

Qaraqalpaq folklorı áyemgi túrkiy qawimlerdeń awızeki dóretiwshiliginen azıqlanıp, uzaq tariyxıy processlerde qalıplesken. Tariyxıy dáreklerde qaraqalpaqlar XV-XVI ásirlerden ǵárezsiz etnos sıpatında tilge alınadı. Usı dáwirdiń folklor úlğileri, atap aytqanda qosıq hám dástanlar xalıqtıń turmıs tárizin, gúreslerin hám arızıw-úmitlerin sáwlelendirgen [2].

2. Tiykargı janrlar.

Qaraqalpaq folklorı óziniń janrlıq kóp túrliligi menen ajralıp turadı. Dástanlar - xalıq qaharmanlıq dástúrlerin, tariyxıy waqıyalardı sáwlelendiredi. Naprimen, dastanı "Qırq qız," "Alpamıs," "Qoblan" vırjaet geroicheskiy dux karakalpakskego naroda, borbu za svobodu [3].

Ertekler - xalıq ármanları, jaqsılıqqa umtılıwları hám ruwxıy-ádep-ikramlılıq kózqarasların ózinde jámleydi. "Tulpar at," "Altın bas" sıyaqlı ertekler belgili. Ápsana hám ráwiyatlar - áyyemgi isenimler, xalıqtıń dúnya qarası hám kosmogoniyalıq túsiniyelerin derek beredi. Qosıqlar - xalıqtıń miynet iskerligi, úrp-ádetleri, muhabbat hám dártlerin jırlaydı. Naqıl-maqallar - turmıslıq tájiriybeni, ádep-ikramlılıq kózqaraslardı áwladtan-áwladqa jetkeriwshi tárbiyalıq qural esaplanadı.

3. Folklorı xalıq tariyxı hám qádiriyatları.

Qaraqalpaq folklorı xalıqtıń jámiyetlik turmısı menen tikkeley baylanıslı bolıp, onda azatlıq, birlik, watansúyiwshilik, miynet, muhabbat, doslıq sıyaqlı qádiriyatlar joqarı orında turadı. [4].

4. Zamanagóy dáwirde folklordín áhmiyeti.

Búgingi globallasıw sharayatında qaraqalpaq folklorı jas áwladtı milliy ruwxta tárbiyalaw, mádeniy miyrastı qásterlep saqlawda úlken áhmiyetke iye. Dástan hám ertekler tiykarında saxnalıq shıǵarmalar, filmler, qosıqlar jaratılmaqta. Bunnan tısqari, folklorlıq materiallar mektep hám joqarı oqıw orınlarında oqıw baǵdarlamalarına kirgizilip, ruwxıy-aǵartıwshılıq jumislardıń quramlıq bólegine aylanǵan [5]. Qaraqalpaq folklorı túrkiy xalıqlardıń ulıwma epikalıq dástúrleri hám jergilikli etnoslardıń tariyxıy tájiriybelerinen qalıplesken. Dastan (dastan) - centralnıy janr karakalpaksogo ustnogo tvorchestva; ego mojno razdelit na geroicheskiy, istoricheskiy, bıtovıy i liricheskiy dastan. Izertlewshiler dástanlardıń jámiyetlik turmıstaǵı ornın hám olardıń jámiyeti birlestiriwshi ózgesheliklerin ayrıqsha atap ótedi. V XIX - XX vekax nachalas rabota po sbor-u i izdaniyu karakalpaksogo folkloru; mestnie uchenie i folkloristi (naprimer, K. Maksetov, S. Djumaniyazov i drugie issledovateli) zanimalis zapiskoy, analizom i nauchnim analizom epicheskix tekstov. XX ásir aqırı - XXI ásir basında bolsa xalıq dóretiwshiligin saqlaw hám úgit-násiyatlaw boyınsha institucionallıq jumıslar kúsheydi.

Juwmaqlap aytqanda qaraqalpaq folklorı xalıqtıń kóp ásirlik tariyxıy yadı, ruwxıy baylıǵı hám kórkem oy-pikiriniń jemisi. Ol xalıqtıń turmısı, gúresleri, arızıw-niyetleri, ádep-ikramlılıq kózqarasların jámlegen halda búgingi kúnde de óz áhmiyetin joǵaltpaǵan. Folklordı tereń úyreniw, onı jas áwladqa jetkeriw hám zamanagóy ilimiy-teoriyalıq jaqtan izertlew - mádeniy miyrastı qásterlep saqlawdıń eń áhmiyetli wazıypalarınan biri. Qaraqalpaq folklorı - xalıqtıń ruwxıy miyrası hám mádeniy identifikatorı bolıp, dástanlar, ertekler, qosıqlar hám naqıl-maqallar arqalı jámiyettiń tariyxıy, ádep-ikramlılıq hám estetikalıq qádiriyların áwladlarǵa jetkeredi.

Házirgi dáwirde baqsı kórkem óneriniń YUNESKOda tán alınıwınan, jergilikli saqlaw joybarlarınan hám atqarıw dástúrleriniń saxnalastırılıwınan kórinip turǵanıday, qaraqalpaq folklorın saqlaw hám izertlew áhmiyetli wazıypa bolıp qalmaqta. Keleshekte sanlastırıw, pánleraralıq izertlewler hám pedagogikalıq integraciya arqalı bul miyrastı úzliksiz saqlaw hám keńnen úgit-násiyatlaw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Jumaniyozov A. Qoraqalpoq folklori va uning tadqiqi. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 2005.
2. Karimov H. Turkiy xalqlar folklori tarixi. – Toshkent: Fan, 2012.
3. Allambergenov O. Qoraqalpoq dostonchiligi an’analari. – Nukus: Bilim, 1998.
4. Berdimuratova G. Qoraqalpoq xalq og’zaki ijodi janrlari. – Nukus: Ilim, 2017.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Milliy madaniy merosni asrab-avaylash va targ‘ib qilish” haqidagi qarorlari. – Toshkent, 2021.